

Nataliya Pavlykivska

PROPRIATIVES IN MYKHAYLO STELMAKH'S NOVEL «FOUR FORDS»

Abstract. The article deals with different types of onyms in M. Stelmakh's novel «Four Fords». Anthroponymicon and toponymicon as most functional fields are analyzed in details.

Key words: onym, anthroponym, toponym, teonym, cosmonym, ergonym, chrononym, chrematonym.

Наталія Павликівська

ПРОПРИАТИВЫ В РОМАНЕ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА «ЧЕТЫРЕ БРОДА»

Abstract. В статье рассматривается онимное пространство романа М. Стельмаха «Четыре брода», который представлен различными ономастемами. Детально проанализированы наиболее функциональные поля – антропонимикон и топонимикон.

Ключевые слова: оним, антропоним, топоним, теоним, космоним, эргоним, хрононим, хрематоним.

УДК 811.161.2.'37:821.161.2'06.09Стельмах

Людмила Прокопчук
(м. Вінниця)

**ФУНКЦІЙНІ ВИЯВИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ РЕЧЕНЬ У
ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА**

Анотація. У статті розглянуто структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень з підрядним порівнянням. Беручи до уваги змістову структуру сполучних засобів у таких реченнях, виокремлено складнопідрядні речення зі значенням вірогідного порівняння й складнопідрядні речення зі значенням невірогідного порівняння. Простежено специфіку їхнього вживання в прозових творах М. Стельмаха.

Ключові слова: складнопідрядне речення, складнопідрядне речення зі значенням вірогідного порівняння, складнопідрядне речення зі значенням невірогідного порівняння, порівняльний зворот, підрядне порівняльне речення.

Постановка проблеми. Порівняння належить до найуживаніших та найдавніших прийомів словесно-художнього зображення предмета чи явища за допомогою зіставлення його з іншими предметами або явищами, що мають ознаки подібності. «Усе у світі ми пізнаємо не інакше, як через порівняння, – писав К. Ушинський. – Тому нас даремно докоряють у тому, що ми наполягаємо на порівнянні: іншого шляху для розуміння предметів зовнішнього світу немає» [Цит. за 9, с. 157]. Виявлення зовнішніх та внутрішніх зв'язків між предметами і явищами становить невичерпне джерело художнього асоціативного мислення, образні, конкретно-чуттєві порівняння ускладнюють художній текст, роблять його багатоплановим, примушують працювати думку й уяву. Тому до них часто вдаються майстри художнього слова задля реалізації певної стилістично-стильової настанови. Досить часто використовував цей троп і Михайло Стельмах. За переконанням Н. Сидяченко, «зображення конкретної ознаки через приховане чи експліковане порівняння – одна з прикмет стилю письменника» [11, с. 37].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Твори письменника неодноразово поставали об'єктом літературознавчих та лінгвостилістичних студій. Мову прозових творів М. Стельмаха досліджували А. Авксентьев, І. Бородій, П. Гриценко (лексичне багатство), Л. Козловська, С. Марич, Є. Павленко (стилістичний синтаксис), М. Бойко, Н. Сидяченко (мовну майстерність). 100-річчю від дня народження письменника була присвячена ювілейна рубрика 76-го випуску збірника «Культура слова», автори публікацій якого проаналізували символіку й естетику словесних образів М. Стельмаха в контексті історії літературної мови.

Мета нашої статті – з'ясування структурних і семантичних особливостей складнопідрядних речень з підрядними порівняльними в прозових творах Михайла Стельмаха.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними становлять структури, у яких порівнюється той самий предмет (особа) за різними ознаками (діями), або різні предмети (особи) за однаковою ознакою (дією). Підрядний компо-

нент таких складних речень поєднується з головною частиною за допомогою порівняльних сполучників **як, мов, немов, неначе, ніби**: *Йому ввижається, що село тісніше обступає його, розстеляючи свої то тяжкі, то дивовижно прості і чисті, мов росинки на житті, сутінки і світанки кохання* [13, с. 146]; *І так подивився на пшеничні з цвітом колоски, ніби шукав захисту в них* [13, с. 285]; *От бачиш, як воно було... – зам'явся Терентій Іванович і повів плечем, ніби струшував з них ношу жалів* [13, с. 29]. Використання того чи того порівняльного сполучника зумовлено суб'єктивним ставленням до повідомлюваного, оскільки сполучник має значення не сам по собі, а як виразник того чи того сполучення, як словесне виявлення того сполучення [10, с. 92].

Для складнопідрядних речень з підрядним порівняльним характерною є гнучкість структури: їхня підрядна частина може перебувати в препозиції, інтерпозиції та постпозиції стосовно головної. Та все ж типовою для підрядних порівняльних речень у прозових творах М. Стельмаха є постпозиція підрядної частини: *Все щемить і щемить усередині, наче хто мою душу руками стискає* [13, с. 182]; *З несподіванки вона скрикнула, потім засміялась, наче срібло розсипала на підсинене срібло снігів* [13, с. 222]; *І Стьопочка так розчепірює руки, наче має в когось уп'ястися ними* [13, с. 108]; *З вікна біла ніч насовується на нього, наче вся хоче увійти в його очі* [13, с. 87].

За своєрідністю значення й сполучних засобів підрядні порівняльні речення поділяють на дві групи: підрядні речення 1) *зі значенням вірогідного (імовірного) порівняння*; 2) *зі значенням невірогідного (неімовірного) порівняння* [4, с. 8].

У складнопідрядних реченнях зі значенням *вірогідного порівняння* «зміст головної частини розкривається через його порівняння зі змістом підрядної, що репрезентує типову, добре відому, подібну до представленої в головній частині ситуацію дійсності; ситуація, відтворена в підрядній частині, може бути охарактеризована щодо тої, яка в головній, як ситуація-еталон [4, с. 8]. За спостереженнями М. Заборної, еталонними виступають ситуації, які позначають: стан природи; типові картини навколишнього середовища; стани, фізіологічні процеси в рослинному й тваринному середовищі; фізіологічний чи психічний стан людини; типові людські взаємовідносини; поведінка людини за певних життєвих обставин; типові події в повсякденному житті суспільства та окремої людини; різного типу умовиводи, узагальнення, загальновідомі істини [4, с. 8–9]. Основним засобом зв'язку головної та підрядної частин слугує сполучник **як** [котрим подекуди може виражатися й невірогідне порівняння]. Виражанню вірогідності [імовірності] порівняння з допомогою сполучника **як** вагомо сприяє лексична тотожність або схожість присудків у головній і підрядній частинах складного речення: *Отак дійшла до високої громобитної дзвіниці, що мовчала тільки в дні страсного тижня, як нібито мовчали колись у ту пору апостоли* [13, с. 15]; *Стрічає вона його віястим усміхом, проводить печалю, і тоді в її прижурених очах стоять такі сині сльози, як роса на розквітлому льоні* [13, с. 7].

Присудок у підрядній частині може набувати узагальненого значення – особливо тоді, коли він доповнюється словами *буває, завжди, належить* або ж часткою *це*. Проте в аналізованих текстах такі конструкції не траплялися.

У складнопідрядних реченнях із значенням *невірогідного порівняння* простежується уподібнення не зі справжньою, а з уявною подією: у таких реченнях «зміст головної частини розкривається через порівняння зі змістом підрядної, що репрезентує ірреальну ситуацію, яка усвідомлюється як створений мовцем суб'єктивний образ головної ситуації» [4, с. 9]. Для вираження невірогідного порівняння використовують сполучники *мов, немов, неначе, наче, буцім*, які можуть легко сполучатися з часткою *би* [*мовби, немовби, начебто, нібито*]. За таких мовленнєвих ситуацій значення неточності, припущення, гаданості в реченнях: *Все щемить і щемить усередині, наче хто мою душу руками стискає* [14, с. 162]; *За непокритими, нахололими за ніч стодолами так сиділи люди, начеб їх кам'янив лихий чаклун* [14, с. 23]; *І так подивився на пшеничні з цвітом колоски, ніби шукав захисту в них* [13, с. 285]; *Вони то*

пірнають у воду, то, пропливши трохи, ховають голови під крила, наче збираються спати [14, с. 235].

Порівняльна семантика подібності двох ситуацій дійсності в складнопідрядних порівняльних реченнях зумовлює певні закономірності лексико-семантичного наповнення їхніх предикативних частин: предикатні лексеми позначають подібність порівнювальних ситуацій. У цій позиції можуть бути:

- лексеми-дублети: *Утомлений, спітнілий, він ледве дочапав до свого двору, а з двору до садочка, де, розкидавшись, спали білочубі внучата, як колись спали його сини* [13, с. 46];
- тотожні лексеми, що відрізняються видовими та аспектуальними значеннями: *Знову бухикнуло весло, а лелечиха на хаті схлипнула крізь сон, як схлипує немовля* [13, с. 123];
- синонімічні лексеми: *З похорон, пане, з порохон, – похмуро говорить крайсагроном і так втуплює погляд під ноги, ніби вдивляється в могильну яму* [13, с. 189].

У складнопідрядних реченнях з підрядним порівняльним, щоб уникнути тавтологічних повторів лексично тотожних або синонімічних лексем, у підрядному реченні присудок часто випускають, але зберігаються залежні від нього об'єктні або обставинні складові [другорядні члени речення] приприсудкової залежності: *Тоді старий і наkostenчився, наче птах у негоду* [13, с. 23] – пор.: *Тоді старий і наkostenчився, наче птах наkostenчився у негоду* [13, с. 23]; *...і його теж вражає бадилля соняшників: на засніжених пагорбках вони темніють, мов покалічені хрести на зав'язаному, забутому кладовищі* [13, с. 52]; *Йому ввижається, що село тісніше обступає його, розстеляючи свої то тяжкі, то дивовижно прості й чисті, мов росинки на житі, сутінки й світанки кохання* [13, с. 146]; *Думки його, наче лелеки восени, кружляють і кружляють навколо Уляни й тітчиної півдесятини* [14, с. 159]; *Заробітчани відразу, наче бджоли біля матки, з'юрмили навколо Білоуса...* [13, с. 211].

Своєрідна сутність порівняльних речень з граматично неповними підрядними структурами зумовила певні дискусії. По-різному потрактовують поєднання порівняльного сполучника з іменником у називному відмінку: одні мовознавці вважають такі одиниці членами речення, а інші – неповними підрядними порівняльними реченнями.

Неповними порівняльними реченнями вважаємо такі частини, у яких випущено присудок, однозначний із присудком головної частини складного речення, і зберігаються об'єктні й обставинні компоненти приприсудкової залежності: *Думки його, наче лелеки восени, кружляють і кружляють навколо Уляни й тітчиної півдесятини* [14, с. 159]; *Де вже нам знати внутреності, коли ти в них заліз, як щур у борошно, – глузував старий* [14, с. 206].

Якщо ж у складі порівняльної частини складного речення немає жодного головного члена речення і якщо на його пропущення не вказує жоден з наявних членів речення, то в таких випадках порівняльний склад речення кваліфікуємо як порівняльний зворот: *І тоді Сагайдак рубонував його словом, як шаблею* [13, с. 287]; *Хлопчак вихопив з криги шпень і почав ним, як веслом, підганяти крижину до берега* [13, с. 52].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Серед складнопідрядних порівняльних речень, виявлених у прозових творах М. Стельмаха, переважають побудови зі значенням невірогідного порівняння. Подібність лексико-семантичного оформлення присудків головної й підрядної частин у таких реченнях досить часто призводить до експліцитності присудка в підрядному компоненті. Такі речення переважають в аналізованих текстах. Складнопідрядні порівняльні речення посідають чільне місце в системі засобів образно-художнього відображення дійсності. Різноманітні за структурою та лексико-семантичним наповненням компонентів такі порівняльні конструкції увиразнюють авторську оповідь, надаючи їй додаткових семантичних та стилістичних відтінків.

Перспективою дослідження є аналіз колористичних порівнянь, уживаних у творах М. Стельмаха.

Список використаних джерел:

1. Авксентьев Л. Г. Особливості стилістичного використання фразеологізмів у романі М. Стельмаха «Кров людська – не водиця» / Л. Г. Авксентьев // Укр. мова і літ. в шк. – 1976. – № 2. – С. 39–42.
2. Бородій І. Б. Індивідуально-авторські твори та контекстуальні синоніми в художній прозі М. Стельмаха / І. Б. Бородій // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту. Серія : Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Вип. 6. – С. 174–179.
3. Гриценко П. Ю. Уроки майстра : (з творчої лабораторії М. Стельмаха) / П. Ю. Гриценко // Укр. мова і літ. в шк. – 1982. – № 11. – С. 55–59.
4. Заборна М. С. Порівняльні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови : навч.-метод. посіб. / Марія Заборна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – 28 с.
5. Козловська Л. С. Мовотворчість М. Стельмаха в контексті української народнопісенності : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – українська мова / Лариса Степанівна Козловська ; АН України. Ін-т укр. мови. – Київ, 1994. – 20 с.
6. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. – Київ : Вид-во КДУ, 1959. – 106 с.
7. Марич С. М. Синтаксис Михайла Стельмаха : складні синтаксичні утворення / С. М. Марич. – Київ : [ВІПОЛ], 1999. – 382 с.
8. Павленко Є. І. Порівняння як граматична і стилістична категорія : [на матеріалі роману М. Стельмаха «Велика рідня»] / Є. І. Павленко // Мовознавство. – 1970. – № 3. – С. 78–85.
9. Прокопчук Л. В. Порівняння, його категоріальний статус / Л. В. Прокопчук // V Міжнар. конф. «Франція та Україна, наук.-практ. досвід у контексті діалогу нац. культур» : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : Арт-прес. – 1998. – Т. 1. – С. 157–160.
10. Прокопчук Л. В. Порівняння в структурі простого речення / Л. В. Прокопчук. – Вінниця : Планер, 2005. – 131 с.
11. Сидяченко Н. Г. Мова Михайла Стельмаха / Н. Г. Сидяченко // Мовознавство. – 1992. – № 6. – С. 35–41.
12. Сидяченко Н. Г. Функціонально-стилістическая, семантическая и формальная структура епитета : (на матеріалі роману М. Стельмаха «Чотири броди») : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – українська мова / Наталія Георгіївна Сидяченко; АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 1991. – 17 с.
13. Стельмах М. П. Вибр. твори : у 2 т. Т. I : Чотири броди : роман / М. П. Стельмах. – Київ: Укр. письменник, 2003. – 594 с.
14. Стельмах, М. П. Твори : в 6 т. Т. 1 : Хліб і сіль : роман / М. П. Стельмах. – Київ : Дніпро, 1971. – 664 с.
15. Ткаченко Т. В. Засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Тетяна Василівна Ткаченко ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2006. – 20 с.
16. Черемисина М. И. Сравнительные конструкции русского языка / М. И. Черемисина. – Новосибирск : Наука, Сибирск. отд-ние, 1976. – 272 с.
17. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Наталя Петрівна Шаповалова ; Донец. держ. ун-т. – Донецьк, 1998. – 16 с.

Lyudmyla Prokopchuk

FUNCTIONAL EXPRESSIONS OF COMPLEX COMPARATIVE SENTENCES IN MYKHAYLO STELMAKH'S WORKS

Abstract. *The structural-semantic features of complex sentences with subordinate comparison are considered in the article. Taking into account the content structure of the connecting means in such sentences, the complex sentences with the meaning of probable comparison and the complex sentences with the meaning of unlikely comparison are singled out. The specifics of their use in Mykhaylo Stelmakh's prose are traced.*

Key words: *complex sentence, complex sentence with the meaning of probable comparison, complex sentence with meaning of unlikely comparison, comparative turn, and subordinate comparative sentence.*

Людмила Прокопчук

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Аннотація. В статті розглянуті структурно-семантичні особливості складноподчинених речень зі значенням порівняння. Приймаючи до уваги змістову структуру з'єднувачів у таких реченнях, виділяємо складноподчиненні речення зі значенням реального порівняння і складно-подчиненні речення зі значенням ірреального порівняння. Визначено специфіку їх використання в прозаїчних творах М. Стельмаха.

Ключові слова: складноподчиненні речення, складноподчиненні речення зі значенням реального порівняння, складноподчиненне речення зі значенням ірреального порівняння, порівняльний оборот, подчинене порівняльне речення.

УДК 811.161.2'373.4:82-3

Тетяна Ткаченко
(м. Київ)

СТИЛІСТИЧНА ВИРАЗНІСТЬ ДЕМІНУТИВНИХ УТВОРЕНЬ У ПРОЗІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню функціонування та стилістичного потенціалу демінутивів у прозі М. Стельмаха. Аналізуються зменшувальні утворення з позитивними й негативними конотаціями. З'ясовуються стилістичні функції демінутивних одиниць у художній мові.

Ключові слова: демінутив, демінутивний суфікс, оцінно-емоційне значення, пейоративна / меліоративна конотація, експресивність.

Постановка проблеми в загальному значенні. Однією з пріоритетних проблем сучасного мовознавства є дослідження художньої мови в її зв'язку не лише з мисленням та процесами пізнання, але й з емоційним світом людини, загальнолюдськими та національно-культурними цінностями. Як особливий клас оцінно-емоційної лексики в українській мові виділяють одиниці, що репрезентують гносеологічно-мовну категорію демінутивності. Ці виразні стилістично марковані засоби фіксують особливості мовної репрезентації оцінок й емоцій.

У лінгвостилістиці демінутивні утворення розглядаються як емоційно й оцінно забарвлені форми відповідного стилістично нейтрального слова. Природною сферою їх побутування є розмовний стиль, у якому «виявляється безпосереднє сприйняття дійсності людиною, її суб'єктивні оцінки, наявні в конкретному ситуативному слововживанні» [2, с. 322]. Крім розмовного мовлення, однією зі сфер уживання демінутивів є мова художньої літератури. Найбільш поліфункціональними виявляються ці утворення в жанрі художньої прози, де вони є одним із засобів створення художнього образу. У художньому тексті стилістичний потенціал демінутивів реалізується найбільш яскраво, адже тут вони виконують не лише власне стилістичні функції, а й є елементами текстотворення, «їхнє стилістичне забарвлення стає й певним експресивним моментом у контексті художнього твору» [3, с. 57].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демінутиви, здатні передавати оцінні й емоційні значення, мають потужні можливості реалізації в художній мові естетичних категорій пізнання дійсності через призму національної культури (В. Русанівський, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, Ф. Бацевич). Функціонально-стилістичний аспект демінутивних утворень у художньому тексті був об'єктом наукових розвідок Н. Бабич, О. Безпояско, Л. Дідківської, М. Кравченко, О. Паньків, Л. Шугак, В. Чабаненка.

Мета статті – схарактеризувати особливості функціонування та стилістичні функції демінутивних утворень у прозі Михайла Стельмаха.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною рисою форм зменшеності є їхня властивість сполучати в собі різні елементи – раціональний (логічна функція позначення фізичної дрібності речей) та емоційно-оцінний (здатність виражати різні почуття й ставлення